

Keskustelua

Pärekö pärihtämiseestä, turvako turiseemisesta? (Jorma Koivulehto)

Eino Koposen tämän lehden kahdessa viime numerossa ilmestyneet vastineet ”Lainaako vain” (*Tieteessä tapahtuu* 3/2001, s. 55–58) ja ”Purinaa ja purskahduksia” (*Tieteessä tapahtuu* 4/2001, s. 58–60) kaipaavat vielä käsittelyä. Niistä edellisen asiasisältöön en ehtinyt aikaisemmin puuttua, ja jälkimmäinen vastine on kokonaan uusi.

Vuonna 1879 väitti Nikolai Anderson (*Studien zur vergleichung der ugrofinnischen und indogermanischen sprachen*) Tartossa, että suomen (ja muiden itämerensuomalaisten kielten) sana *kirves* on vanha omaperäinen sana, joten balttilaisten kielten samaa merkitsevä sana, liettuan *kirvis*, latvian *cirvis*, on lainattu itämerensuomesta. (Baltin sana on kuitenkin johdos indoeurooppalaisesta verbijuurista *sker. 'leikata', kun sen sijaan itämerensuomen sanalla ei ole omapohjaista etymologiaa.) Anderson vetosi ennen kaikkea ”juureen”, joiden johdoksia olisivat myös esim. suomen *kara*, *keri* 'kuori', *kerma*, *kuori* jne. Tuntuuko tutulta? Nythän Koponen väittää, että *kehrä* < *kesträ (Koposen mukaan kuitenkin < *keVcrä), jonka alkuperäinen merkitys on liivin ja mordvan kielten todistuksen ja verbijohdoksen *kehrätä* perusteella ollut 'värttinä', on vanha, omaperäinen sana, deskriptiivisenä juurena *keVc. Tosin hän ei sentään väitä, että iranilainen samaa merkitsevä sana *kestra olisi lainattu suomalais-ugrilaiselta puolelta, se kai nyt vain muuten sattuu olemaan samannäköinen.

Mikään olemainen ei siis oikeastaan ole tämääntapaisissa selityksissä muuttunut. Anderson ei tosin puhunut – huomatakseni – vielä erityisesti ”deskriptiivisistä” juurista, mutta toisaalta vielä uusin suomen kielen etymologinen sanakirjan (SSA) mukaan *kuori* on ”Luult.[avasti] onomat.[opoeettista] alkuperää”(!).

”Juurista” (ja ”deskriptiivisyydestä”) riippumaton tutkimus on edistynyt kuitenkin Andersonin ajoista aivan toiselle tasolle, mikä näkyy vakuuttavasti Ante Aikion kirjoituksesta (*Tieteessä tapahtuu* 4/2001, s. 61–63).

Koposen retorinen kysymys ”Lainaako vain?”, implikoi eli edellyttää, että vastaus on kielteinen. Tuollaisen kysymyksen esittävät herkästi sellaiset tutkijat, joiden mielestä suomessa ei voi – eikä ”saa” – esiintyä kovin paljon vierasta vaikutusta. Kielen täytyy tai ainakin täytyisi olla ”aitoa”, alkuperäistä, suomalais-ugrilaista, sanastoltaankin. Tuollainen, tietoinen tai tiedostamaton, ennakoasenne ei kuulu objektiivisuuteen pyrkivään tieteeseen. Se vie siihen, että halutaan kyseenalaistaa ilmiselviä lainaetymologioita (*tarita*, *tarjo*, josta *tarjota*, *virta* jne.) ja keksiä niiden sijaan vaikka miten väkimmäisiä ”omaperäisiä” etymologioita. Koposen se pistää segmentoimaan suomen perussanoja mielivaltaisesti: *tur v a*. Miten *turva* merkityksen kannalta (semanttisesti) liittyisi *turiseeseen* (se kai se juuren realistuma sitten olisi), se ei selviä. Eipä tietenkään, koska mitään järkevää semanttista sidettä ei ole. Eikä liioin sananjohtokaan ole minkään säännön mukainen.

Eipä silti, puristinen asenne ei ole vieras muidenkaan, varsinkaan pienten kielten tutkijoille. Niinpä K. Karulis yrittää Latvian kielen etymologiassa sanakirjassaan (1992) yhä todistella, että latvian *laiva* 'laiva' ei muka olisikaan laina itämerensuomesta (mitä se tietenkin on, koska sillä ei ole mitään omaperäistä etymologiaa, kun taas itämerensuomen sanalla on: se on nimittäin lainasana), vaan omaperäinen balttilainen sana. Todistelu on kuitenkin aivan väkimmäinen (ns. huono juurietymologia).

Lainasanoja hyväksyvä ja vastustava linja ovat fennistikassa/fennougristikassa olleet olemassa alusta saakka. August Ahlqvist edusti edellistä linjaa teoksessaan *Die Kulturwörter der westfinnischen Sprachen* (1875), edellä mainittu Nikolai Anderson (1879) taas jyrkästi jälkimmäistä. Seuraavan parin sukupolven suuntaa antaneet tutkijat, kuten Heikki Paasonen, E. N. Setälä ja E. A. Tunkelo olivat taas edelleen lainasanalinjan kannattajia, he myös harrastivat aktiivisesti lainasanatutkimusta. Torjuva linja on kuitenkin pysynyt sekini

hengissä, ja viime aikoina näköjään jopa vahvistunut. Sitä alkoi jo takavuosina näkyä varsinaisten fennistien ulkopuolellakin. Niinpä etevä slavisti J. J. Mikkola saavutti nuoruudessaan merkittäviä tuloksia slaavilaisten lainasanojen tutkijana, mutta kääntyi myöhemmin isänmaallisesti toiseen uskoon ja jopa pahoitteli sitä, että oli nuoruudessaan sairastunut "lainasanaruttoon", jolta hän sitten yritti nuorenpia varjella. Pitkällä aikavälillä tarkastellen vastustajat ovat kuitenkin joutuneet väitteissään jatkuvasti peräytymään.

Vastaus Koposen kysymykseen

Vastaukseni Koposen retoriseen kysymykseen on: ei toki pelkästään lainaa, mutta urallaisen ja vanhimman suomalais-ugrilaisen kauden jälkeisten lainojen osuus itämerensuomen sanastossa on kyllä sangen suuri: lainoja ja taas lainoja. Ei siinä ole mitään kummallista, saati hävettävää, miten voisi muuten ollakaan? Vertauksen vuoksi voi mainita, että ruotsin kieleen tuli suuret määrät alaksalaisia lainoja keskiajalla, hansakaudella. Kautta kesti silti vain pyöreästi 300 vuotta. Entäpä englannin kieli, jonka germaaninen sanasto on tunnetusti supistunut kovin vähin, vaikka kyseiset sanat ovatkin paljon käytettyjä. En ole silti huomannut, että anglosakseilla olisi komplekseja sanastonsa lainaluonteen vuoksi.

Suomalais-ugrilaiset ovat vuosituhansia olleet kontakteissa heitä lukumäärältään voimakkaampiin ja kulttuurisesti "edistyneempiin" indoeurooppalaisiin kansoihin, kuten jo uralliseen kantakieleen tulleet indoeurooppalaiset lainat osoittavat. Arkeologia kertoo samasta asiasta. Yksityiskohtia emme kontakteista pysty rekonstruoimaan, mutta on silti odotuksen mukaista, että niiden yhteydessä omaksuttiin paljon lainasanoja. Satojen vuosien sijasta aikaa oli näet tuhansia vuosia.

Lainojen lukumäärästä saa jonkinlaisen käsityksen tarkastelemalla *a.*alkuisten perussanojen ikää ja alkuperää, nojautuen siihen mitä kielihistoria ja etymologia voi meille siitä paljastaa (ks. esim. P. Sammallahti, "Etymological word list", kokoomateoksessa *The Uralic Languages*, Leiden jne. 1988; *Suomen sanojen alkuperä* [SSA], Helsinki 1992–2000; *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen*, Amsterdam 1991–; Koivulehto, "Varhaiset indoeurooppalaiskontaktit: aika ja paikka lainasanojen valossa", *Pohjan pohuilla*, Helsinki 1999). *a.*alkuiset siksi, että niitä ei Koposenkaan metodilla voi paloitella deskriptiivisiksi. Käy ilmi, että suhteellisen vanhoja, lähinnä suomalais-ugrilaisia ja tällä tietoa omaperäisiksi katsottavia (perus)sanoja löytyy runsas tusina (*ahtaa, aivot, ala, alkaa, ammentaa, anoppi, antaa, appi, aro, askel, astua, asua, ava-*, josta *avara, avata*). Vanhahkoja kieleen tulleita lainoja on selvästi enemmän: *aaja* 'reuna', *aalto, aaluva* 'lisäverso', *aarto* 'kuivausriuku', *aatto, ahdas, ahku* 'tuhkakokkare', *ahjo, ahmas, ahvain, aina, aine, ainoa, airo, airut, aisa, aitta, ajaa, akana, akkuna, ammatti, ankerias, ansa, ansaita, antura, apaja, apila, apu, arka, arki, armas, arpa, arpi* jne.); lisäksi tulee suurehko joukko aivan nuoria lainoja (*aari, aasi, aateli, almu, alttari, apina* jne., jne.). Näiden ryhmien lisäksi on sitten sanoja, joita ei voi iätä suomalais-ugrilaisiksi ja joiden alkuperästä ei ole toistaiseksi tietoa.

Suomelle on kuitenkin ominaista, että sanastoa on karttunut valtaisan määrät johtamalla uusia sanoja vanhoista, sekä "omista" että lainasanoista: *alanko, alue, alistaa, alistua, alhaalla, alhainen, alus, antautua, anniskella, annos, antelias, anti, aste, asumus, asunto, asuttaa, asutus, auttaa, aateloidea, ahdinko, ajatella, ajatus* jne. Tämä piirre tekee suomen kielen sanastoltaan hyvin "omapohjaisen" tuntuiseksi. Ja sitähan se onkin, koska vanhat lainasanat ovat täysin mukautuneet muoto- ja äännejärjestelmäämme, niin että vain kielihistoriallinen tutkimus voi ne paljastaa.

Eivätköhän nämä suhteet pitäne suunnilleen paikkaansa myös muihin kuin *a.*lla alkaviin sanoihin nähden. Tietenkin itämerensuomeen on syntynyt sitten myös suhteellisen myöhäisen ekspressiivisten (äännesymboliikkaan perustuvien) sanojen, etenkin onomatopoeettisten, siis ääntä matkivien verbien kerros: juuri noita *kumista* : *kumina* : *kumu, hymistä* : *hyminä, hymy, jyristä* : *jyrinä* : *jyry*.

Varsinainen asia unohtunut

Koponen esittelee viimeisessä vastineessaan laajoja ekspressiivisävyisiä sanaluetteloida kuten: *pirsta(le)*, *pirta* 'ihon alle mennyt tikku', *pirkale* 'pärepuu; sälö', *piraste* 'sälö, pirstale', *pira* 'muru, siru', *pirakka*, *pireä* 'murea, hauras, helposti halkeava', *pirahtaa* 'pärsähtää, räpähtää', *pirske* 'pärske, roiske' (*Tieteessä tapahtuu* 4/2001, s. 59). Miksi oikeastaan? Eihän kritiikkini ensi sijaisesti ole koskenut tällaisia muodosteita. Niistähän totesin: "Tällaisetkin sanat ovat toki usein äännesymbolisia, kuten on jo vanhastaan nähty. Siihen ei tarvita kuitenkaan mitään erityistä "juuriteoriaa"." (*Tieteessä tapahtuu* 1/2001, s. 50; Koponen jopa itse vetoaa tähän lausumaani vastineensa ingressissä). Voi silti kysyä, miten pitkälle tällaisissa luetteloissa semanttinen venytys on sallittua. Yläolevasta luettelosta voi kyseenalaistaa ainakin *pirahtamisen* "kuulumisen joukkoon", sillä tämä verbihän on momentaanijohdos ääntä matkivasta verbistä *pirstä*, jonka semanttinen liittäminen erilaisia 'pirstaleita' merkitseviin yleisemmin ekspressiivisävyisiin sanoihin on jo jokseenkin subjektiivinen tulkinta.

En ole kiistänyt tällaisten sanaryppäiden olemassaoloa, vaan normaalien suomen perusvartaloiden/perussanojen mielivaltaista pilkkomista tyyliin *tur v a*. Tämä näyttää Kuposelta varsinkin jälkimmäisessä vastineessa jo unohtuneen.

Kummallista, mutta paljastavaa onkin, että kukaan "vastustajistanikaan" ei ole ottanut selvää kantaa tähän varsinaiseen kritiikkiini: nimittäin siihen, että Koponen esittää (ainakin tentatiivisesti), että sellaiset sanat kuin *tarja* 'säleikkö', *tarjeta*, *tarjota* (vanhempi asu on *tarita*, *taritsen*, jonka rinnalla vajaanparadigmainen *tarjo: *tarjona*, *tarjolla*, josta ilmeisesti vasta johdos *tarjota*), *tarkka*, *tarmo*, *tarpoa*, *terni(maito)*, *terho*, *terä*, *torjua*, *turha*, *turkki*, *turmella*, *turpa*, *turva*, *turvota*, *törmä* johtuisivat etymologisesti jotenkin äännesymbolisesta perusjuuresta *tVr. (*Tieteessä tapahtuu* 1/2001, s. 51). Ja väitän edelleen, että tässä ei ole mitään tolkkua. Jos olisi, silloin etymologista tutkimusta ei enää tarvittaisi, koska väittää voisi mitä vain ja kaikkea voisi "puolustaa": metodi on "niin kaikkivoipa työkalu, että sillä saavutetut tulokset menettävät merkityksensä" (Aikio TT 4, s. 63).

Perussanojen segmentoiminen deskriptiivisten juurten oletuksen pohjalta on siis hukkaan heitettyä aikaa. Ei se johda paljon mihinkään. Koposen kyvyille ja lajalle tietovarastolle olisi parempaakin käyttöä.

Peräkaneetti

Palaan vielä noihin Koposen esittelemiin expressiivisiin ("deskriptiivisiin") sanaryppäisiin. Vaikka ne ovatkin kiistattomia, en jaksa niistäkään täysin uskoa sitä, että niiden ytimenä olisi yleensä tuollainen ääntä matkiva, eli onomatopoeettinen *ise* . . . verbi, tyyppiä *pirise* : *pirstä*, *pärise* : *päristä*. Sellainen voi niihin kielitajussa liittyä, ehkä kuitenkin vasta sekundaaristi. Kyllähän *kulta kulisee*, mutta kyseessä ei ole alkuperäinen etymologinen side. Voi jopa arvella, että koko verbivariantti *kulista* on syntynyt juuri kuvaamaan *kullan* ja *kulkusen* pitämää ääntä (huom. alkusointu). Koposen mainitsemat *a/i* loppuiset korrelaatit – ja vielä vähemmän *.ta/tä* loppuiset – eivät taas tuntuisi olevan normaaleja korrelaatteja silloin, kun kantana todella on onomatopoeettinen *ise* . . . verbi. Sellaisia näyttäisi esiintyvän vain, jos kyseessä on muunlainen ekspressiivisyys (koska tuollaisessa rönsyilyssä melkein mikä tahansa on mahdollista). Tunnetusti on kyllä leksikaalistuneita, neutraaleiksi muuttuneita johdoksia, kuten *hymy* tai *kapina*, mutta näissä onkin säännölliset johtosuhteet.

Sen sijaan sellaisesta korrelaatiosuhteesta kuin *torista* : *tora*, *jyristä* : *jyrä* en ole onnistunut löytämään pitävää näyttöä (*jyrä* 'pellon tasoitusväline' ei erityisemmin *jyrise*, eikä myöskään *jyrä* 'korkearantainen [kuiva] puro'); *torasta* kuten *terästäkin* ks. myös Aikio, *Tieteessä tapahtuu* 4/2001. *Nuha* -sanana etymologinen johtaminen onomatopoeettisesta verbistä *nuhista* on kovin väkijäinen ratkaisu, kun sanalle on osoitettavissa moitteeton germaaninen originaali (*Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter*).

Jo pelkästään tämän korrelaation heikon näytön takia en täysin jaksanut uskoa siihenkään, että suomen jne. sana *kisa*, olisi johdos/korrelaatti onomatopoeettisesta *ise* -verbistä, jota edustaa vain etelävirossa esiintyvä *kisimä* 'rascheln' (= 'kahista, rapista, rätistää') (Koponen, *Tieteessä tapahtuu* 3/2001, s. 55), vaikka se semantiikan kannalta kyllä kävisi päinsä. Epäilystäni vahvistaa se, että saamessa on sana *giVzVzi* 'kahakka, sanaharkka, kina' ja että suomessa *kisa* on merkinnyt myös 'tappelu, paini' (SSA), samoin viron *kisa* merkitsee ainakin Wiedemannin mukaan myös 'Gezänk' = 'kinastelu' (vrt. myös *nemad on kisas* 'he ovat joutuneet riitaan keskenään'). Itämerensuomen ja saamen substantiivit voisi etymologisesti yhdistää: varhaisempi asu olisi itämerensuomessa ollut **ki'n'c*, johon myös saamen sana palautuu: vrt. suomen *nisä* = saamen *njiVzVzi*. (Oikeastaan saamen *in* pitäisi palautua pitkään *i*hin, mutta tuollainen rekonstruktioasu olisi fonotaktisesti peräti epätodennäköinen; *in* säilyminen selittyy lainautumisesta itämerensuomesta ja/tai luentuneesta äänneympäristöstä: vrt. tapaus 'nisä'). Huomiota ansaitsisi myös liettuan semanttisesti vastaava *ginVcas* 'kina, tappelu'. Baltin sanan "kovan" affrikaatan *-Vc-* vastineeksi tosin odottaisi varhaiskantasuomen suunnilleen vastaavaa "kovaa" affrikaattaa *-Vc-*, mutta selitys luentuneen affrikaatan käyttöön vastineena voisi olla se, että itämerensuomessa oli jo tapahtunut tunnettu, varhainen muutos *-Vc- > -t-*, jolloin luentunut affrikaatta olisi ollut lähin vastine. Saamen sana puolestaan olisi varhainen laina itämerensuomesta, jollaisia tunnetaan paljon. – SSA esittää mainittua balttilaista sanaa suomen *kina*.sanan originaaliksi – tosin kahdella kysymysmerkillä –, mikä äänteellisesti ei tietenkään käy. *kina* sanalle näyttää silti löytyvän balttilainen originaali: vrt. latvian *c%_7na* 'taistelu, kina' (samalta taholta selvästi myös *kiista* ja *kiistää*: vrt. latvian *c%_kst5et* 'taistella' jne., kuten jo Jalo Kalima on esittänyt: ks. *Virittäjä* 1941, s. 206–208, ja K. Karulinin latvian etymologinen sanakirja).

Koposen mukaan (*Tieteessä tapahtuu* 4/2001, s. 59) "pärahdyksessä syntyy päreitä". Voihan sitä noinkin väittää. Kuten monille muillekin puutyö- ja rakennustermeille (*huone, lauta, [katto]malka, orsi, seinä, seiväs, silta*) voidaan *päreellekin* osoittaa balttilainen originaali: liettuaassa on substantiivi *plera* tai *pleras* 'katelauta, jollaisilla peitetään rakennuksen ulkoseinä', siitä johdettu verbi merkitsee 'ein Haus mit Schindeln, Brettern decken', 'kattaa talo päreillä, laudoilla' (Fraenkel). Baltin sana on johdos verbistä (liettuan) *perti* 'lyödä, hakata'. Äänteellisen puolen suhteen huomattakoon, että baltin pitkä avoin *e*, joka on sanan ensi tavussa, on korvattu myös kantasuomen *ä*:llä, ja että sananloppuinen *e(h)*, kuten sanassa *päre*, esiintyy monesti muutenkin lainoissa, joiden originaali ei suorastaan siihen viittaa, kuten mm. Kari Luukkosen osoittamassa adjektiivilainassa *tuore* (muuta esimerkkejä kirjoituksessani "Der Typus *palje* '(Blase)balg', *turve* 'Torf unter den Lehnwörtern des Ostseefinnischen", *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 84, 1992, s. 163–190). – Suomen *paamu* 'katteena käytetty lautalevy' on myöhempi, skandinaavinen laina.

Olen tähän kirjoitukseeni saanut virikkeitä Eve Mikosen kanssa käynnistäni keskustelusta.

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston germaanisen filologian emeritusprofessori ja Suomalais-Ugrilaisen Seuran kunniajäsen.